

A 11. századi interpolált oklevelek mint a magyar nyelvtörténet forrásai*

1. Napjainkban egyre inkább elterjedt vélekedés az, hogy nyelvtörténeti és helyesírás-történeti ismereteink pontosítása érdekében a hiteles oklevelek elemzése, illetve újraelemzése mellett az ez idáig háttérbe szorított oklevelek magyar nyelvű szóanyagára is tekintettel kell lennünk.

A nem hiteles oklevelek nyelvészeti kutatásokból való kirekesztésének negatív következményei a magyar oklevelezési gyakorlat kezdeti időszakában, az Árpád-korban jelentkeznek a leghatványozottabban, amikor csak igen csekély számú oklevél dokumentálja a magyar nyelvű írásbeliséget. Én magam ezért egy korai datálású oklevél, a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító oklevelének vizsgálata alapján a hamis oklevelek egy speciális fajtájának, az interpolált okleveleknek a nyelvészeti forrásértékét igyekszem bizonyítani. Az interpolált oklevelek nem a teljes szövegezésük, hanem csupán bizonyos részleteik miatt gyarapítják a hamis oklevelek számát. A garamszentbenedeki oklevél ma ismert formája például I. Géza eredeti oklevelén alapul ugyan, de annak latin nyelvű szövegét a 13. század folyamán hosszabb-rövidebb részletek betoldásával hamisították.

A továbbiakban azt a kérdéskört kívánom körüljárni, hogy az interpolált oklevelek szövegeiben milyen szinteken történt a hamisítás, azaz milyen információkkal gazdagodott az oklevél az interpoláció során. Ennek az ismerete kulcsfontosságú a helynevek nyelvészeti elemzésekor is, ugyanis ha az interpolált neveket nem egységesen, hanem a beillesztett szövegtípusok szerint vetjük alá a nyelvészeti vizsgálatoknak, akkor a különböző szintű betoldások más-más fogódzókat nyújthatnak a nevek nyelvtörténeti és névtörténeti forrásértékének meghatározásához.

Már a tanulmányom elején fontosnak tartom megemlíteni, hogy az efféle vizsgálatok a történészek munkájának eredményeképpen napvilágot látott kritikai oklevélkiadások nélkül nem lennének kivitelezhetők. Kutatásaimban alapvetően a garamszentbenedeki oklevélnek a GYÖRFFY GYÖRGY nevével jelzett kritikai szövegkiadására támaszkodom (DHA. 1: 204–18), de tekintettel vagyok RICHARD MARSINA 1971-es szöveggözlésére is (CDES. 1: 53–8).

2. A hamis oklevelekről az az általános felfogás él, hogy koholt tulajdonjog vagy egyéb hamis információ legalizálása inspirálhatta a hamisítványok kiállítását. FÜGEDI ERIK kutatásai alapján azonban tudjuk, hogy a szóbeliség uralkodó helyzete a monostoralapítások írásba foglalását is negatívan befolyásolta: számos esetben ugyanis eltekintettek az alapítás tényének írásba foglalásától, vagy csupán az adományok egy részét rögzítették írásban (1991: 39–40). Ha azonban a ké-

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

sőbbiekben egy írásba nem foglalt adomány vita tárgyát képezte, akkor az elmaradt írásos dokumentum hiányát a vita sikeres lezárulása érdekében valamilyen módon pótolni kellett. A hiány pótlására többnyire törvénytelen utat választottak, vagyis hamis oklevelet állítottak ki. SZOVÁK KORNÉL vélekedése szerint azonban ilyenkor „a legtöbb esetben a valóságban is fennálló birtokviszonyokat rögzítettek a hamisítók, vagyis kárt nem okoztak másoknak, adataik pedig bizonyos megszorítással felhasználhatók a történeti rekonstrukció érdekében” (2001: 37).

Természetesen nem szabad szem elől téveszteni azt a lehetőséget sem, hogy az utólagos beszúrások, azaz az interpolációk célja olykor nem egyéb, mint a tulajdonjog meghamisítása volt, ugyanakkor a helynevek nyelvészeti elemzésekor is érdemes arra az oklevéltani alapvélekedésre figyelni, miszerint „a diplomatikai és a történeti hitelesség nem feltétlenül esik egybe. A diplomatikai szempontból teljesen kifogástalan oklevél valótlanúságot, és fordítva: a diplomatikai hamisítvány valós tény is tartalmazhat” (SOLYMOSI: 2001: 157).

Az 1075. évi garamszentbenedeki oklevél interpolációi is az apátság peres ügyeire vezethetők vissza. A peres ügyek nagy számáról kiválóan tanúskodik az apátság középkori forrásanyaga, amelynek egy tekintélyes részét a pereskedések folyamán kiállított oklevelek teszik ki. Az apátság évszázadokon keresztül perben állt a tulajdon szolgálival, a barsi várjobbágyokkal, a világi kisbirtokosokkal, a zólyomi ispánnal, a nyitrai püspökkel és az esztergomi érsekkel is (vö. KEGLEVICH 2010b: 46–75).

Az oklevél szövegének kiegészítései nem egy időből származnak, hanem a perek kialakulásához igazodva a 13. század első, illetve harmadik harmadából. Az oklevelet először a 13. század 20-as vagy 30-as éveiben hamisították: 1225-ben a csongrádi Ság falu birtoklásának ügyében, 1237-ben pedig három barsi vám (Goznica, Gelednek és Keresztúr) miatt pereskedett az apátság. Az oklevélnek másodízben történt interpolálása pedig 1276 és 1277 között zajlott, és a Garam partján elhelyezkedő erdők kapcsán kibontakozó birtokpererekhez köthető (KEGLEVICH 2010a: 46, 2010b: 15).

3. Az interpolált szöveghelyeknek két fő típusát különíthetjük el: egyrészt a nyelvészeti aspektusból *r e l e v á n s*, másrészt pedig az *i r r e l e v á n s* interpolációk kategóriáját.

Az oklevelek nyelvészeti elemzése szempontjából is fontos, utólag beillesztett szövegrészletek típusait a következőkben részletesen tárgyalom, előtte azonban röviden a nyelvészeti vizsgálatok szemszögéből *i r r e l e v á n s*-nak tekinthető hamisított szöveghelyek bemutatására is kitérek. Ebbe a csoportba sorolok minden olyan utólagos beszúrást, amely nem tartalmaz (magyar nyelvű) helynevet, tehát olyan nyelvi elemet, amely a nyelvészeti vizsgálatok alapját képezhetné. Az efféle, helynév nélküli interpolált oklevélrészletek többnyire az adományozott földterületek kiterjedésére vonatkozó információkkal egészítették ki az oklevél latin nyelvű szövegét.

Az udvardi besenyők birtokának adományozását tárgyaló eredeti oklevélrész például nem jelölte meg a művelés céljából adott föld nagyságát, ezzel az információval csupán az interpoláció során egészült ki az oklevél. „*Insuper vero*

dedi aliam villam *Hudwordiensium Bissenorum ad arandum super eandem aquam Sitoua cum terra septuaginta duorum aratorum*”, azaz „Ezen felül pedig odaadtam egy másik falut, a *Hudwordiensium* besenyőket ugyanezen *Sitoua* víz fölött, hogy [ott] földet műveljenek, 72 ekényi földdel” (DHA. 1: 214, KIS–KÖRMENDI 2006: 55). (Az oklevél interpolációit minden esetben ritkított betűtípus használatával különítem el az oklevél 11. századi részeitől.)

Pográny falu esetében ezzel szemben azt látjuk, hogy nem az odaajándékozott földterület nagyságát, hanem magának a földterületnek az adományozását illesztették utólag az oklevél szövegébe: a 11. századi oklevélben említett 15 háznépnyi szolga mellett a 13. századi oklevélrészlet ugyanis 16 szőlőt erdőkkel és rétekkel, illetve 6 ekényi földet is az apát tulajdonába helyez. „In villa, que vocatur *Pagran*, separatim ab aliis versus orientem et meridiem dedi XV domus servorum et XVI vineas cum silvis pratis et terram ad sex aratra, quorum servitus, prout placuerit abbati, sit”, vagyis „A faluban, amelyet *Pagran*-nak hívnak, elkülönítve a többtől délkeletre 15 háznépnyi szolgát és 16 szőlőt erdőkkel, rétekkel és 6 ekényi földet, akiknek szolgálata úgy legyen, miként az apátnak tetszik” (DHA. 1: 214, KIS–KÖRMENDI 2006: 56).

4. A továbbiakban az utólagos beillesztési módozatoknak azon típusait veszem sorra, amelyek magyar nyelvű helynévi szörványokat is tartalmaznak, azaz a nyelvészeti elemzés szempontjából is relevánsak.

A) Számos esetben előfordul, hogy az oklevelek interpoláltak tekintett részeiben az irat hiteles leírásaiban már előtűnő helynevek szerepelnek. A garamszentbenedeki oklevél ezen helyneveit biztosan a 11. századra datálhatjuk ugyan, de ebből nem következik az, hogy általuk gyarapszik azon adataink száma, amelyek alapján nyelvünk 11. századi jellegzetességeit vizsgálhatnánk. Ezeknek a neveknek a 11. századi megléte bizonyított ugyan azáltal, hogy az oklevél eredeti szövegében is felbukkannak, de minthogy a garamszentbenedeki oklevélbe csak két évszázaddal később szűrték be őket, lejegyzésükben 13. századi hangzásbeli és írásbeli normák érvényesülését is keresnünk kell. Az így interpolált helynevek oklevélbe illesztésére minden bizonnyal befolyással voltak az oklevélben már szereplő nevek írásformái is, fenntartások nélkül azonban ez a körülmény sem támogatja meg a 11. századi nyelvtörténeti forrásértéküket. Az oklevél 13. századi átiratban való fennmaradásából kifolyólag ugyanis a teljes szövegére jellemző az, hogy egymás mellett tűnnek fel benne az irat megírásának korából, azaz a 11. századból megőrzött formák és már a hamisított részekkel kiegészített oklevél átirása során, azaz a 13. században az alapítólevélre ráakódott kronológiai rétegek.

Mindezek mellett talán az is előfordulhatott, hogy a hiteles oklevelekben már szereplő nevek utólagos beillesztésekor nem az oklevelekben szereplő eredeti névforma hatott az újonnan bekerülőre, hanem a névnek az interpoláció korában használatos formájához igazítva az oklevelek 11. századi szörványainak lejegyzését is megváltoztatták.

Ság falu leírása lehetőséget teremt arra, hogy összevessük I. Géza eredeti

oklevélnek szövegét a 13. században interpolált változatával, ugyanis a királyi kápolnaispán 1338-ban a Ság falura vonatkozó részt a hiteles garamszentbenedeki oklevél alapján írta át oklevélbe.

A szövegrészlet az interpolált oklevélben ekképpen szerepel: „Villa m, que dicitur *Sagi*, cum terra sua mercatumque in eadem cum vado libero; nullusque de hoc participetur, nisi solus abbas, dedi cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: primum ubi fluvius *Huger* de aqua *Tiza* egreditur, qui circuit totam partem aque *Kesekun* iuxta *aruch* dividens, usque ubi stat *Scilu* piscina, que cum tota insula in partem Sancti Benedicti devenit. Deinde *Taka* mons terminus est usque ad alium montem nomine *Sorul*, exinde ad quendam fontem, cuius decursus terminus existit, quoadusque circumveniens intrat ad eundem fluvium *Huger*, postea donec idem fluvius *Huger* decurrens prope villam *Kurth*, quam supradixi, et cadit in *Tiza*, ultimus terminus est” (DHA. 1: 216–7).

Az 1338-as oklevél pedig a következőképpen írja át a garamszentbenedeki alapítólevél Ság birtokra vonatkozó részletét: „Terram, que dicitur *Sagy* cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: *Hucu* fluvius *eru*, qui circuit terram totam, partem aque *Kesekun* iuxta *aruk* dividens usque, ubi stat *Scilu* piscina, deinde *Tacha* mons est usque ad alium montem *Suryl*, ubi idem fons intrat circumveniens ad eundem fluvium *Hucueru*” (DHA. 1: 205).

A falu határleírásában határpont megjelöléseként az *Ug-ér* víznév két alkalommal is felbukkan. Az 1338-as oklevélbeli tövéghangzós *Hucueru* formái az interpolált oklevél *Huger* névformáival szemben 11. századi vagy a 11. századi változathoz közelebb álló alakot őrizték meg. Teljes biztonsággal ugyanis az 1338-as oklevél szövegeiről sem jelenthetjük ki, hogy azok változatlan írásformában őrizték meg I. Géza alapítólevelének helyneveit, minthogy az átiratban fennmaradt oklevelek általános jegyeként mutatkozik az, hogy az átiratot lejegyzők az átirított oklevél magyar nyelvű szövegeinek írásmódját nem mindig betűhíven adták vissza. A két szövegrészlet (az eredeti és az interpolált) egymás mellé helyezése megvilágítja, hogy a hamisítás alkalmával a határleírást kiegészítették, és ebben a kiegészítésben ugyancsak felbukkan *Ug-ér* neve *Huger* formában. E név kapcsán azt látjuk tehát, hogy az oklevélbe utólagos beszúrásként került név szerepeltetésekor az oklevél lejegyzője nem az eredetibb *Hucueru* alakot választja az interpolált névnek a latin szövegbe illesztésére, hanem az oklevél 11. századi neveit igazítja az újabb formához. Az interpolált oklevélben tehát *Ug-ér* víznév mindhárom lejegyzése (egy interpolált és két eredeti) *Huger* alakban valósult meg.

B) A magyar nyelvű helyneveket tartalmazó beszúráások egy másik típusába sorolhatjuk azoknak az alapítólevél első felében felbukkanó barsi településeknek a rövid mondatokban történő említéseit, amelyek felsorolásszerűen egymást követve kisebb-nagyobb földterületek adományozását örökítik meg: például „In *Sari* terram unius aratra cum silva et fenetis”, „*Sari*-ban 1 ekényi földet (adtam) erdővel és kaszálókkal” (DHA. 1: 214, KIS–KÖRMENDI 2006: 56). E csoportba tartozó interpolációk közös ismérve, hogy egyetlen helynevet tartalmaznak, és a névvel jelölt hely elhelyezkedéséről semmit sem árul el az oklevél.

Ezt a típust gazdagítják *Mikolafalu*: „In *Mikolafalu* terram unius aratri”,

„*Mikolafalu*-ban 1 ekényi földet (adtam)” és *Sárófal*u: „In *Saroufal*u a superiori parte dedi terram ad quatuor aratra”, „*Saroufal*u-ban a falu felső részétől kezdve 4 ekényi földet adtam” (DHA. 1: 215, KIS–KÖRMENDI 2006: 56) említései is. E két név esetében a hamisítás tényét névrendszerbeli támpontokra alapozva állapítja meg GYÖRFFY GYÖRGY, utalva arra, hogy a *-fal*u utótagú helynevek majd csupán a 13. századtól kezdve ismeretesek a magyar helynévadásban (Gy. 1: 418, 462).

Továbbra is úgy gondolom, hogy az oklevél interpolált részeinek kijelölése elsősorban a történészek feladata, de e két név kapcsán emlegetett nyelvi, névtani fogódzó miatt mégis célszerűnek látom ezt a sokak által (pl. KNEZSA 1964: 469; KÁZMÉR 1970: 31; TÓTH 2001a: 156) hangoztatott, egymástól átvett és tovább hagyományozott véleményt újból és alaposan megvizsgálni.

A nyelvészeti szakirodalomban elfogadott vélekedés az, hogy a *-fal*u utótagú helynevek valóban nem voltak még jelen a 11. századi magyar helynévadásban, e névtípus első hiteles adatai a 13. századból származnak (vö. KÁZMÉR 1970: 31–2). Mindezek alapján jogos a feltételezés, hogy *Mikolafalu* és *Saroufal*u nevek – ebben a formájukban – a 11. században még nem kerülhettek bele az oklevél latin nyelvű szövegébe. Ha azonban megnézzük e települések neveinek más oklevelekből származó előfordulásait is, akkor mindkét név esetében azt látjuk, hogy a garamszentbenedeki oklevélbeli *Mikolafalu* és *Saroufal*u alakok egyedülállóak a településnevek adatsoraiban. A 13. századból származó további oklevelek, illetve a későbbi századra keltezettek is mind pusztá személynévi *Mikola*, illetve *Sáró* helynévvel említik a Bars megyei településeket (vö. TÓTH 2001b: 218, 232; Gy. 1: 462, 471; ComBars. 90–1, 124–5; KMHsz. 188, 237–8). *Mikolafalu*: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 215): *Mikolafalu*, 1247>357, 1274, 1331, 1337 (Str. 3: 301), 1391 (DF. 7738), 1414 (DF. 10263), 1454 (DF. 14854): *Mykola*, 1274, 1297/344, 1348 (AO. 5: 204): *Mykula*, 1293: *Mycula*, *Mikula*, 1293, 1307, 1391 (DF. 7738): *Mikola*, 1307 (AO. 1: 122): *Nikola*, 1332: *Micola*, 1332/PR.: *Miquala*, 1359 (DF. 4895): *Mykala*, 1350 k. (AO. 5: 422–3): *Mykala* ~ *Mychala*, 1458 (DF. 15233), 1459 (DF. 15347), 1489 (DF. 19548, 19558), 1497 (DF. 20575): *Nykola* (Gy. 1: 462). *Sárófal*u: 1075/+1124/+1217 (DHA. 1: 212, 215): *Saroufal*u, 1245, 1259, 1305, 1307, 1324, 1328, 1332, 1339 (Str. 3: 342–4), 1343 (ÓmOlv. 161–4), 1347 (AO. 5: 150), 1348 (AO. 5: 216), 1391 (DF. 7708): *Sarow*, 1255, +?1255, 1271, 1292: *Sarov*, 1266, 1274, 1287, 1293, 1317, 1339 (Str. 3: 341–2): *Sarou*, 1332/PR.: *Sarro*, 1350 k. (AO. 3: 423): *Sarouu*, 1272, 1305, [1305]/306, 1306: *Saroy*, 1454 (DF. 14827): *Saron*, 1423 (DF. 11395): *Saro*, *1327/519: *Solon* (Gy. 1: 471).

A kétrészes névváltozatok hiánya a Garam menti települések neveinek az adatsorában az interpolált voltak mellett a *-fal*u utótagú névvariáns valós létezését is megkérdőjelezi. Ez a gondolat részben már KÁZMÉR MIKLÓS munkájában is megjelent, bár ő nem a nevek kétrészes voltát vonta kétségbe, hanem a *-fal*u utótag személynévi előtaghoz (*Mikola* és *Sáró*) kapcsolódását tartotta igen kivételesnek a személynév + *-falva* típusú nevek gyakori előfordulásai között. (A nevek személynévi eredetéhez vö. ÁSzt. 548; FNESz. *Nagysáró*.) És minden bizonytalansággal attól a gondolattól vezérelve, hogy a személynév + *-fal*u típusú nevek csak másodlagosan, a *-falva* > *-fal*u változás eredményeként jöhettek létre a magyar

helynévrendszerben, a garamszentbenedeki oklevél *Mikolafalu* és *Sárófalú* nevét bizonytalanul ugyan, de a *-falva* utótagú nevek közé sorolta (KÁZMÉR 1970: 31, 298, 300).

TÓTH VALÉRIA cáfolva KÁZMÉR vélekedését megjegyzi, hogy „a régiségben a személynévi előtag + földrajzi köznévi utótag lexikális struktúrájú településnevek jelölt és (igaz, ritkábban) jelöletlen birtokos jelzős szerkezetben egyaránt testet ölthettek” (2008: 106). Ennek alapján tehát *Mikolafalu* és *Sárófalú* neveknek, ha nem is a 11. századi, de a 13. századi létében a személynévi előtag + *-falva* jelöletlen birtokos jelzős összetételű struktúrájuk miatt még nem lenne okunk kétkedni. Az a fentebb említett körülmény azonban, hogy a garamszentbenedeki oklevél kivételével a neveket megemlítő számos dokumentum egyike sem örökíti meg a kétrészes formákat, mindenképpen elgondolkodtatja a kutatót.

Megnézve a faluk környezetében feltűnő egyéb garamszentbenedeki oklevélbeli neveket, főként a GYÖRFFY által interpoláltnak megjelölteket, talán választ kapunk a *Mikolafalu* és *Sárófalú* nevek kapcsán felmerült kérdésekre is. A garamszentbenedeki oklevél fogalmazója e két falu nevének említésével fejezi be a Bars megyei adományok felsorolását, bár egy-két alkalommal a szomszédos megyékben (Komárom és Nyitra) tett adományok is feltűnnek a Bars megyeiek között. Az alapítólevél interpoláltként megjelölt neveit különválasztva az oklevél hiteles neveitől azt látjuk azonban, hogy az irat ezen részén csupán Bars megyei települések neveit szűrták be utólag a latin szövegbe. Az interpoláció azzal a két Zsitva menti településsel (Sári, Tajna) kezdődik, amelyek közelében a régiségben egy *Mikófalú* nevű település feküdt, amely név ma Szelepcsény határában lévő puszta neveként él tovább (BOROVSKY 1903: 73; FEKETE 1943: 75; KÁZMÉR 1970: 283). Meglátásom szerint az oklevél lejegyzője e falu nevének ismeretében és a *Mikola*, illetve *Mikó* nevek összecsengése következtében jegyezhetette le az egyrészes *Mikola* helyett a *Mikolafalu* nevet. Megtéveszthette a lejegyzőt ugyanis, hogy a *Mikófalú* közelében fekvő Zsitva menti települések (a már említett Sári és Tajna falukon túl az oklevél hiteles része nem sokkal az említett nevek előtt Taszár adományozását is rögzíti) felsorolása után az oklevél egy, a *Mikó*-hoz hasonló *Mikola* nevet említ. Ezt az esetleges tévesztést támaszthatja alá az is, hogy FEJÉR GYÖRGY a garamszentbenedeki oklevélbeli szórványt nem *Mikolafalu*-nak, hanem *Mikofalu*-nak írja át (F. 1: 431, 2: 71). TELEKI JÓZSEF pedig FEJÉR oklevélkiadására támaszkodva ezt a helyet a Zsitva melletti Taszár közelébe lokalizálja (1863: 255), tehát oda, ahol valóban létezett egy *Mikófalú* nevű hely. Ha megnézzük a garamszentbenedeki oklevél fényképmásolatát, akkor meggyőződhetünk arról, hogy az oklevélben félreolvashatatlanul *Mikolafalu* és nem *Mikofalu* szerepel (DF. 235 997). Más oklevelek említései alapján azt is biztosan tudjuk, hogy az oklevélbeli *Mikolafalu* név nem a Zsitva melletti Mikófalut, hanem a Garam melletti Mikolát nevezi meg. Ismeretes ugyan, hogy FEJÉR GYÖRGY oklevélkiadásai tele vannak elírásokkal, ebben az esetben azonban talán nem egyszerű tévesztéssel van dolgunk, hanem a Zsitva menti *Mikófalú* nevének a Garam menti település nevét befolyásoló hatásával kell számolnunk.

Mindezek azonban csupán a *Mikolafalu* szórvány oklevélbeli megjelenését magyarázhatják csupán, de továbbra is kérdés marad, hogy Sáro település

miért szerepel *Saroufalu*-ként az oklevélben. Ennek megválaszolására csupán a *Mikolafalu* szórvány névszerkezetének analógiás hatását vethetjük fel egyelőre lehetőségként.

E problémakör kapcsán arról is érdemes szólni, hogy az oklevél két kritikai kiadása másképpen viszonyul e két név interpolált voltához. Az már az eddigiekből is kiderült, hogy GYÖRFFY GYÖRGY teljes egészében interpolálnak tartja a neveket, vele szemben MARSINA RICHARD pedig nem az egész nevet, csupán a *-falu* utótagokat tartja 13. századiaknak. Jelenlegi ismereteim alapján nem tudok dönteni a két elképzelés között. Amellett ugyanis, hogy a név teljes egészében az interpoláció hozadéka, az is előfordulhatott, hogy az eredeti oklevélben már szerepelt a *Mikola* név, amit az interpoláció során a *Mikófalú* név hatására a *-falu* utótaggal hamisítottak meg. A garamszentbenedeki oklevélből is ismerünk példát arra az esetre, amikor egy 11. századi szórvány a 13. századi interpoláció során egy újabb névrésszel egészült ki. A Bihar megyei Ártánd település nevének *Rikachi Artand* formában való szerepeltetése utólagos módosítás eredménye lehet, a település neve a 11. században ugyanis minden bizonnyal *Rikachi* volt.

C) GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy az oklevél elejét érte a legnagyobb változtatás. Véleménye szerint ugyanis a monostor helyéről a 11. századi oklevél csupán annyit közölt, hogy a Garam nevű folyó szelte keresztül, határleírása pedig a 13. századi interpoláció terméke. Hasonlóképpen vélekedik Tolmács falu oklevélbeli megjelenéséről is, amely falura, annak ellenére, hogy adományozása a monostor helyének bemutatásától elkülönítve szerepel az oklevélben, és határleírását is olvashatjuk, a monostor közvetlen környezetéhez tartozó területként kell tekintenünk. Ezeknek a hiteles birtokadományoknak a hamis határleírásai az interpolációk egy újabb csoportját képezhetik.

Az oklevél két kritikai kiadása között az efféle interpolációk megjelölésében mutatkozik meg a legnagyobb eltérés, amíg ugyanis GYÖRFFY GYÖRGY az adományozott területek közül csupán a monostor helyének leírását (értve ez alatt a későbbi Garamszentbenedeknek és Tolmácsnak a leírását) vélte hamisnak, addig MARSINA RICHARD a birtokadományokat alapvetően hitelesnek fogadta el, de a Csongrád megyei Csany határleírásától eltekintve mindegyik birtok leírását utólagos beszúrásnak tartotta.

GYÖRFFY az említett két határleírást azért sorolja az oklevél interpolációval gyarapodott részei közé, mert ezek a részek a várnépet a 11–12. században elterjedt *civis* és *urbanus* kifejezések helyett a 13. században használatos *castrensis* szóval nevezik meg (Gy. I: 418, 443).

A hamis határleírásokban szereplő nevek névtörténeti forrásértékét akkor határozhatnánk meg viszonylag megnyugtatóan, ha az eredeti oklevél megírása és az interpolált oklevél átírása közti időszakból rendelkeznénk a szóban forgó neveket feltűntető írásos dokumentumokkal. Ugyanakkor az oklevélben fennmaradt nevek esetleges volta, illetve a megjelölt korszak kevés számú oklevele miatt a nevek előfordulásának hiánya sem jelzi egyértelműen maguknak a neveknek a hiányát. Ezek a határleírások ugyanis annak ellenére, hogy utólagos beszúrások, nyelvi, névtörténeti szempontból a 13. századnál korábbra datálható teljes

értékű helyneveket is tartalmazhatnak. Lehetséges ugyanis, hogy a leírások a 11. században is fennálló viszonyokat rögzítettek, de az alapítás tényét megörökítő oklevélbe csupán két évszázaddal később kerültek be. Az is elképzelhető továbbá, hogy csupán a határ kiterjedését hamisították meg a lejegyzők. Mindezek azonban – további adatok híján – megmaradnak a feltételezések szintjén, és bár a leírásban szereplő olyan nevek, amelyek az oklevél hiteles részeiben is feltűnnek, felvetik annak a lehetőségét, hogy az interpolált határleírás helyneveit a 11. századra datáljuk, de talán akkor járunk el helyesen, ha a kérdést nyitva hagyva csak igen bizonytalanul soroljuk ezeket a helyneveket a 11. századi nevekhez.

5. Az itt említett, az utólagos beszúrások típusait elkülönítő esetek további kutatások, illetve a garamszentbenedeki oklevél mellett más, interpolált oklevelek vizsgálata által természetesen újabbakkal is gyarapodhatnak. Az azonban már most is világosan látszik, hogy az interpolációk efféle megkülönböztetései elengedhetetlenül szükségesek az interpolált szórványok nyelvészeti elemzéséhez és általános nyelvtörténeti hasznosításához.

Kulcsszó: hamis oklevelek, Garamszentbenedeki alapítólevél, 11. századi nyelvemlékek, interpoláció.

A hivatkozott irodalom

- AO. = Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis 1–7. (Magyar történelmi emlékek. 1. oszt., Okmánytárak / Monumenta Hungariae historica. Diplomataria.) [1–6.] Szerk. NAGY IMRE. MTA, Bp., 1878–1891. [7.] Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Bp., 1920.
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, Árpád-kori személynévtár 1000–1301. Akadémiai Kiadó, Bp., 2004.
- BOROVSKY SAMU 1903. Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Apollo Irodalmi Társaság, Bp.
- CDES. = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. 1–2. Ad edendum praeparavit RICHARD MARSINA. Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, Bratislavae, 1970–1987.
- ComBars. = NEHRING, KARL, Comitatus Barsiensis. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 4. München, 1975.
- DF. = Diplomata Hungariae antiquissima. <http://mol.arcanum.hu>.
- DHA. = Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.
- F. = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis 1–11. [40 kötetben + 3 mutató.] Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
- FEKETE LAJOS 1943. Az esztergomi szandzsák 1570. évi összeírása. Magyar Történettudományi Intézet, Bp.

- FÜGEDI ERIK 1991. Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio: a nemzetiségi monostor. Századok 125: 35–67.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963–1998.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KEGLEVICH KRISTÓF 2010a. A garamszentbenedeki apátság története az Árpád-korban. In: NAGY BALÁZS szerk., Középkori mozaik. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola doktoranduszainak tanulmányai. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 43–69.
- KEGLEVICH KRISTÓF 2010b. A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban. Doktori disszertáció. Kézirat. Bp.
- KIS PÉTER – KÖRMENDI PÉTER 2006. A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR szerk., Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 51–69.
- KMHsz. = Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névtár Kiadványai 10. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KNIEZSA ISTVÁN 1964. Még egyszer a *falu* tövégi *u-járól*. Magyar Nyelv 60: 468–70.
- ÓMolv. = Ó-magyar olvasókönyv. Szerk. JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ. Danubia, Pécs, 1929. [Hasonmás kiadás: Holnap Kiadó, Bp., 1995.]
- Str. = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. 1–2. Ed. FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii, 1874–1882. 3. Ed. LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii, 1924.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2001. Oklevéltan. In: BERTÉNYI IVÁN szerk., A történelem segédtudományai. Osiris Kiadó, Bp., 153–68.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 35–47.
- TELEKI JÓZSEF 1863. A Hunyadiak kora Magyarországon. VI/1. kötet. A szerző hátrahagyott kéziratát sajtó alá rendezte, kiegészítette: SZABÓ KÁROLY. Pest.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye). Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. Településnevek változástipológiája. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

Eleventh-century interpolated documents as sources of the history of Hungarian

In this paper, I attempt to prove the value of interpolated documents, a special type of spurious documents, as linguistic sources, on the basis of the investigation of a document of early dating, the deed of foundation of Garamszentbenedek Abbey, from 1075. Indeed, negative consequences of the exclusion of spurious documents from linguistic research exponentially arise with respect to the earliest time of Hungarian document writing. I try to find out at which levels doctoring occurred

in texts of interpolated documents, that is, what pieces of information were added to the document via interpolation. The separation of diverse types of interpolation from one another is of crucial importance also in the linguistic analysis of geographical names; if we study interpolated place names separately for various types of inserted text, rather than in a unified manner, then interpolations of diverse types may give us different clues for the use of names in historical linguistics and in historical onomatology.

Keywords: spurious documents, deed of foundation of Garamszentbenedek Abbey, eleventh-century documents, interpolation.

SZŐKE MELINDA

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Zalámbolás. HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 74–7) több kifogásolnivalót talált a *zalámbol* igéről írottakban (BÜKY 2011: 78–81). A következőkben ezekről szólok.

A szónak, illetőleg igenévi származékának első adata 1646-ból: *fzalabolo*. Az ennek megfelelő igéről (*zalámbol*) a TESz. ezt írja: „Hangtani felépítését, jelentését tekintve hangutánzó-hangfestő típusú szó lehet.” Az EWUng. az ige onomatopoeitikus természetét az inetimologikus szó belseji *-m-* létével is bizonyítva látja.

Az igét a *szalad* ige tövéből származtatom. A *szal-* tőhöz az *-m* és a *-d* képzők járulhattak. Ezek a képzők, amint írtam, eredetileg valamely cselekvés többszöri, egymást követő végrehajtását jelölték. Ezzel kapcsolatban HORVÁTH LÁSZLÓ (2012: 75) alaptalannak tartja az *-m*-nek gyakorító szerepet tulajdonítani. Figyelembe veendő ezzel kapcsolatban D. BARTHA KATALIN megállapításai, hogy például a *-k* elemi képző lehet kicsinyítő (*ének, lélek, farkok*), mozzanatos (*sikolt, rikolt*), minthogy alig van képzőnk, amelyik ne szerepelhetne névszóhoz is, igéhez is csatolva. „A deverbális és a denominális képzők kategóriája azonban nem különíthető el egymástól, ma is több ponton egybeolvad, eredetük meg éppen teljesen egybeesik” (D. BARTHA KATALIN 1958: 17, 18–9; vö. TNyt. I: 77).

Minthogy a cselekvést is lehet kicsinyíteni, mozzanatokra bontani, nem csupán tárgyakat, egyes képzőknek emiatt (is) lehet többarcúsága; a cselekvés aprózását jelölő elemet gyakorító képzőnek, valamely tárgy egészének vagy részének efféle jelölőjét kicsinyítőnek szokás hívni. A *szal-* tőhöz gyakorító képzőkettős (-pár) járult nyilván alsó nyelvválású magánhangzókkal: *-smδδv*. A szófejtésben említett, MÉSZÖLY GEDEON-tól származó példák (*fut-am-ni, isz-am-ni; fut-am-od-ni, isz-am-od-ni*) azt is szemléltetik, hogy a szóban forgó képzők az alapszó a kicsiny(itett) mozgását jelölik; az inchoativitás voltaképpen a cselekvés, történés ismétlődésében is megmutatkozik, a frekventatív képzőként nyilvántartott *-d* (bizonyára később) nyomósította a cselekvés ismétlődését, akkor, ha a beszélők számára az *-m* képzős alakulat jelentése homályosulni kezdett (vö. TNyt. II/1: 57); tehát kiragadva az egyik főnti igét például: *iszamod(ik)* ’kicsit csúszik és megáll, ismét kicsit csúszik és megáll’, vagyis a csúszás folyamata van kisebb egységekre bontva. Ezért állítottam, hogy gyakorító képzők csatlakozhattak a *szal-* igetőhöz.

A *szal-* tő nyilván végmagánhangzós volt akkor, amikor fölvette a képzőket: **szald-smδ-δδv*. Az igető végén és az *-smδ* képző elején is magánhangzó állt, amint szófejtésben a *δ*-k föltüntetése mutatta is. Az igető végén *á* hang föltételezhető, minthogy